

Józef St. Piątowski

Rozrządzanie gospodarstwem rolnym w drodze testamentu

Palestra 13/2(134), 51-62

1969

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

czy można dojść do prawdy obiektywnej bez dowodu, jakim jest zeznanie adwokata. W ten sposób eksponuje się zasadę prawdy obiektywnej, traktując ją jako dobro absolutne, gdy tymczasem zasada ta nie ma tego charakteru. Przepisy k.p.k. wprowadzają bowiem szereg wyjątków od tej zasady. Jeżeli jednak praktyka jest błędna, to należy zmienić tę praktykę, a nie traktować tajemnicy adwokackiej za wartość bezwzględna. Stanowiska tego bowiem nie da się obronić w świetle obowiązującego prawa.

JÓZEF ST. PIĄTOWSKI

Rozrządzanie gospodarstwem rolnym w drodze testamentu

I. UWAGI WSTĘPNE

1. Rozrządzenie gospodarstwem rolnym lub jego częścią w drodze testamentu może polegać bądź na ustanowieniu spadkobiercy, bądź też na zapisie. Sprawę tę regulują nie tylko ogólne normy polskiego prawa spadkowego (art. 959—981 k.c.), ale przede wszystkim postanowienia szczególne tytułu X księgi IV k.c., który w tej materii zawiera tylko dwa bardzo lakoniczne przepisy (art. 1065 i 1067 § 1 k.c.). Mimo to, a może raczej właśnie dlatego wynikające stąd zagadnienia stały się w naszym piśmiennictwie przedmiotem wielu wypowiedzi, przedstawiających rozbieżne poglądy¹.

¹ T. Bogusz: Przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych, skrypt Centr. Zaocznego Studium Nowego Prawa Cywilnego, Katowice 1965, s. 36—46; W. Chojnowski: Niektóre zagadnienia prawa spadkowego, „Palestra” 1965, nr 7—8, s. 47—48; E. Drozd: Dziedziczenie testamentowe gospodarstwa rolnego przez osoby mające kwalifikacje do jego prowadzenia, NP 1968, nr 6, s. 939—955; J. Gwiazdomorski: Ustawowe i testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych, PiP 1966, z. 6, s. 911—915; tenże: Prawo spadkowe w zarysie, Warszawa 1967, s. 145—150 oraz 290—294; J. Kapera: W sprawie dziedziczenia gospodarstw rolnych, PiP 1966, z. 4—5, s. 765—768; A. Kunicki: Gospodarstwo rolne jako przedmiot spadku, NP 1966, nr 7—8, s. 858—860; J. Pietrzykowski: Dziedziczenie gospodarstw rolnych, Warszawa 1965, s. 56—65 oraz 92—97; S. Ritterman: O stosowaniu obostrzonych warunków dziedziczenia gospodarstwa rolnego przy dziedziczeniu testamentowym, PiP 1967, z. 1, s. 115—118; H. Świątkowski: Dziedziczenie gospodarstw rolnych, PiP 1965, z. 7, s. 25—26; tenże: Prawo rolne, Warszawa 1966, s. 113; C. Tabęcki: Dziedziczenie gospodarstw rolnych, „Palestra” 1964, nr 9, s. 22; J. Policzkievicz w pracy: F. Błahuta, J. St. Piątowski, J. Policzkievicz: Gospodarstwa rolne, Warszawa 1967, s. 119—127 (cyt. dalej jako „Gospodarstwa rolne” z podaniem nazwiska tylko autora odpowiedniej części); A. Stelmachowski w pracy: J. Selwa, A. Stelmachowski: Prawo rolne, skrypt, Wrocław 1967, s. 160—163 (cyt. dalej jako „Prawo rolne” z podaniem nazwiska tylko autora odpowiedniej części). Pozostałe wymienione tu pozycje cytowane są dalej jedynie nazwiskiem autora, chyba że przytoczono więcej niż jedną pracę tego samego autora.

Niniejszy artykuł włącza się w nurt dyskusji i pragnie przyczynić się do wyjaśnienia spornych problemów, których poważne znaczenie nie tylko teoretyczne, ale i praktyczne jest oczywiste. Z jednej bowiem strony można przewidywać, że ograniczenia, jakim poddano dziedziczenie ustawowe gospodarstw rolnych, pociągną za sobą większe rozpowszechnienie się na wsi testamentów. Z drugiej zaś strony chodzi o to, aby rozrządzenia testamentowe nie oddziaływały w sposób sprzeczny z założeniami, którymi kierował się ustawodawca i które wyrażają cele polityki rolnej naszego Państwa w tej dziedzinie (por. art. 4 k.c.); pod tym względem wykładnia art. 1065 i 1067 § 1 odgrywa rolę decydującą.

Poświęcając główną uwagę interpretacji wymienionych przepisów, musimy pominąć wiele innych, z pewnością także istotnych kwestii, jak np. problematykę rozrządzania wkładem gruntowym w rolniczej spółdzielni produkcyjnej. Nie możemy również zajmować się sprawą zapisu, który obciąża spadkobiercę gospodarstwa rolnego (art. 1067 § 2). Omówimy natomiast najpierw powołanie spadkobiercy gospodarstwa rolnego, a następnie przejdziemy do zagadnienia zapisu takiego gospodarstwa.

Przed wszystkim wypada jednak wyjaśnić, co należy rozumieć przez gospodarstwo rolne, które jest przedmiotem odpowiednich rozrządzeń testamentowych.

2. Zwrócono już uwagę na to, że występujący w k.c. termin „gospodarstwo rolne” jest wieloznaczny². Należy wyróżnić jego następujące znaczenia:

a) Za gospodarstwo rolne w sensie węższym uważa się wszystkie należące do tej samej osoby (osób) nieruchomości rolne, które stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą (por. § 2 ust. 1 rozp. wyk.³ *in principio*). W tym znaczeniu gospodarstwo rolne występuje w przepisach o przeniesieniu własności nieruchomości rolnej i jest przedmiotem oceny z punktu widzenia norm obszarowych (art. 163, 165, 166 § 2, 167, a także art. 1070 k.c.). Przy takiej ocenie nie bierze się pod uwagę nie tylko inwentarza, innych przynależności oraz praw związanych z prowadzeniem gospodarstwa rolnego, ale nawet lasów, gruntów leśnych i nieużytków, albowiem nie odgrywają one roli przy ustalaniu norm obszarowych (§ 7 ust. 2 rozp. wyk.).

Dla uproszczenia pomijamy tu wypadki, gdy za gospodarstwo rolne uważa się zespół gruntów faktycznie wydzielonych z nieruchomości rolnych, które stanowią współwłasność (§ 2 ust. 3 rozp. wyk.)⁴, jak również sytuacje, kiedy nieruchomości rolne są przedmiotem użytkowania wieczystego (art. 13 ust. 4 ustawy z dnia 14.VII.1961 r. o gospodarce terenami w miastach i osiedlach) lub nawet tylko samoistnego posiadania⁵.

W pewnych wypadkach przy obliczaniu norm obszarowych traktuje się łącznie nieruchomości należące do odrębnych majątków małżonków (art. 163 § 3 k.c., § 7 ust. 4 rozp. wyk.). Natomiast z punktu widzenia prawa spadkowego nieruchomości należące do odrębnych majątków małżonków zawsze wchodzi w skład odrębnych spadków.

² Por. Piątkowski: *Gospodarstwa rolne*, s. 25 i n. oraz cytowaną tam literaturę.

³ Skrót „rozp. wyk.” oznacza rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28.XI.1964 r. w sprawie przenoszenia własności nieruchomości rolnych, znoszenia współwłasności takich nieruchomości oraz dziedziczenia takich nieruchomości (Dz.U. Nr 45, poz. 304).

⁴ Por. też uchw. SN z dnia 16.VI.1967 r., OSN CP 1968, poz. 82.

⁵ Por. orz. SN z dnia 22.XI.1949 r., PiP 1950, z. 8—9, s. 177 i z dnia 17.VI.1966 r., OSPIKA 1967, poz. 139.

b) Gospodarstwo rolne *sensu largo* zostało zdefiniowane przez przepisy § 2 ust. 1 i 2 rozp. wyk. W tym sensie jest ono przedmiotem dziedziczenia (art. 1058—1066 k.c.) i stanowi masę majątkową, obejmującą oprócz nieruchomości rolnych także niektóre inne nieruchomości, rzeczy ruchome oraz określone aktywa i pasywa (prawa i obowiązki związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego) i wyodrębniającą się z całości majątku spadkowego (por. jednak art. 1079 k.c.)⁶. Przedmiotem dziedziczenia może być również udział w takiej masie majątkowej⁷.

O tym, czy dany zespół nieruchomości lub daną masę majątkową uważamy za gospodarstwo rolne, decyduje ich charakter w chwili otwarcia spadku⁸.

Rozróżnienie wymienionych znaczeń jest istotne dla interesującego nas tutaj zagadnienia. Wydaje się zresztą, że lista dystynkcji dotyczących pojęcia gospodarstwa rolnego w k.c. na tym się nie wyczerpuje. W szczególności w art. 1059 § 1 pkt 3 k.c. chodzi po prostu o indywidualny warsztat produkcji rolnej bez względu na to, na czyich gruntach (własnych, należących do osób trzecich, dzierżawionych lub posiadanych z innego tytułu) jest on prowadzony⁹.

II. USTANOWIENIE SPADKOBIERCY

3. Art. 1065 k.c. nie tylko uzupełnia — w sprawie rozrządzania gospodarstwem rolnym — ogólne zasady ustanowienia spadkobiercy, ale je zarazem modyfikuje. W jego treści widzi się zazwyczaj przede wszystkim ograniczenie swobody testowania. Trafnie jednak zauważono, że przepis ten daje równocześnie spadkodawcy pewne możliwości nieznanne skądinąd naszemu prawu spadkowemu, stanowi on bowiem odstępstwo od zasady, w myśl której spadkobiercę powołuje się tylko bądź do całości, bądź do części ułamkowej spadku (art. 959) i pozwala na powołanie spadkobiercy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego jako masy wyodrębnionej z całości majątku spadkowego¹⁰. Wskutek tego dziedziczenie testamentowe gospodarstwa rolnego może zachodzić w następujących sytuacjach:

a) spadkodawca powołał oznaczoną osobę (lub osoby) do dziedziczenia całego swego majątku, w tym również gospodarstwa rolnego,

b) spadkodawca powołał oznaczoną osobę (lub osoby) do dziedziczenia tylko gospodarstwa rolnego.

⁶ Stopień tego wyodrębnienia zależy od konkretnej sytuacji, jaka zachodzi przy dziedziczeniu; por. np. G w i a z d o m o r s k i: Prawo spadkowe w zarysie, s. 65—67 oraz 312—313.

⁷ Por. orz. SN z dnia 23.VI.1967 r., OSPiKA 1968, poz. 59.

⁸ Por. uchw. SN z dnia 21.IV.1967 r., OSPiKA 1968, poz. 3. W celu uniknięcia nieporozumień należy podkreślić, że przyjęte tu rozróżnienie nie sugeruje, jakoby istniały dwa rodzaje gospodarstw rolnych, z których jedno byłoby nimi w sensie węższym, a inne w sensie szerszym. Chodzi o to, że termin „gospodarstwo rolne” w przepisach k.c. w pewnych wypadkach oznacza tylko podstawowy element gospodarstwa, tj. nieruchomości rolne, a w innych te same nieruchomości wraz z pozostałymi składnikami majątkowymi. W szczególnym wypadku gospodarstwo (np. nowo powstałe na gruntach nabytych od Państwa) mogłoby obejmować jedynie nieruchomości rolne bez dalszych składników, jednakże w zakresie prawa spadkowego podlegałoby przepisom tytułu X księgi IV k.c.

⁹ Dłatego uchw. SN z dnia 15.IV.1967 r. (NP 1968, nr 2, s. 295) budził zastrzeżenia, które słusznie podnosi krytyczna glosa Białuty (tamże).

¹⁰ Bogusz, s. 40; Pietrzykowski, s. 56—57; Policzkievicz: Gospodarstwa rolne, s. 120—121. Pogląd ten już na tle ustawy z dnia 29.VI.1963 r. wysunął Policzkievicz: Rozrządzenia testamentowe w świetle ustawy o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych, NP 1964, nr 5, s. 467.

W wypadku b) możliwe jest jeszcze dalsze zróżnicowanie, zależnie od tego, czy spadkodawca:

ba) powołał inną osobę (lub osoby) do dziedziczenia pozostałego majątku,

bb) nie powołał nikogo do dziedziczenia pozostałego majątku, który przypadnie wówczas spadkobiercom ustawowym.

Te typowe wypadki mogą ulegać jeszcze dalszym modyfikacjom, jeżeli spadkodawca np. rozrządzi w ten sposób tylko częścią ułamkową całego swego majątku, jeżeli do dziedziczenia gospodarstwa i pozostałego majątku powoła częściowo te same osoby, a częściowo różne itp. Wszystkich ewentualności niepodobna tu omawiać.

W każdym razie wyodrębnienie gospodarstwa rolnego jako przedmiotu osobnego rozrządzenia testamentowego, polegającego na ustanowieniu spadkobiercy, pociąga za sobą szereg konsekwencji. Przede wszystkim należy dojść do wniosku, że dopuszczalny jest testament negatywny¹¹, dotyczący jedynie gospodarstwa rolnego, tzn. postanowienie testamentowe, które wyłączałoby danego spadkobiercę ustawowego tylko od dziedziczenia gospodarstwa rolnego; wyłączony będzie miał oczywiście prawo do zachowku, jeżeli dziedziczyłby to gospodarstwo z ustawy i należy do kręgu osób wymienionych w art. 991 § 1 k.c.

Dalsze konsekwencje odnoszą się do podstawienia (art. 963) i przyrostu (art. 965). Do tych zagadnień powrócimy.

4. Do rozrządzeń dotyczących gospodarstwa rolnego art. 961 k.c. powinien również znaleźć zastosowanie, oczywiście odpowiednie (por. art. 1058), a więc ze zmianą, jaka wynika z brzmienia art. 1065. Z zestawienia zaś tego ostatniego przepisu z art. 961 zd. pierwsze płynie wniosek, że jeżeli spadkodawca przeznaczył określonej osobie w testamencie poszczególne przedmioty majątkowe, które wyczerpują prawie całe gospodarstwo rolne, to osobę tę poczytuje się w razie wątpliwości nie za zapisobiercę, lecz za spadkobiercę powołanego do dziedziczenia całego gospodarstwa rolnego. Analogicznie należy również przetransponować zdanie drugie art. 961 k.c.¹² W tym ostatnim wypadku nie jest m. zd. istotne, czy spadkodawca wskazanym w testamencie osobom przeznaczył ułamkowe, czy też fizycznie określone części nieruchomości¹³ wchodzących w skład gospodarstwa, ewentualnie wraz z pewnymi przedmiotami spośród inwentarza, zapasów itp., byleby tylko przedmioty te łącznie wyczerpywały całe lub prawie całe gospodarstwo.

Taka wykładnia ma za sobą również poważne argumenty natury merytorycznej. Reguluje ona przede wszystkim problem długów związanych z prowadzeniem gospodarstwa rolnego, byłoby bowiem rażąco niesłuszne, żeby za długi te mieli odpowiadać spadkobiercy, którym nic (lub prawie nic) z tego gospodarstwa nie przypada. Poza tym ogranicza ona możliwość obchodzenia zakazu z art. 1085 § 1 k.c., jaka by powstała, gdyby osobę otrzymującą nieruchomości rolne wraz z innymi składnikami gospodarstwa traktować tylko jako zapisobiercę.

¹¹ Co do pojęcia testamentu negatywnego i jego skutków — por. Gwiazdomorski: Prawo spadkowe w zarysie, s. 70; tenże: Prawo spadkowe, Warszawa 1959, s. 53.

¹² Bogusz, s. 40 i n.; Pietrzykowski, s. 57—59; Policzkievicz: Gospodarstwa rolne, s. 123—124.

¹³ W myśl art. 961 zd. drugie fizyczna część nieruchomości rolnej zostanie przeliczona — wraz z innymi przedmiotami przeznaczonymi dla danej osoby — na udział (ułamkowy) w gospodarstwie rolnym.

Art. 961 może się stosować również do całego spadku, tzn. że w tym trybie spadkodawca może ustanowić spadkobierców całego swego majątku łącznie z gospodarstwem rolnym, przy czym od konkretnych okoliczności i treści dyspozycji będzie zależało, czy testament tego typu odczytamy jako powołanie wszystkich wymienionych w nim osób w charakterze spadkobierców całości, czy też jako powołanie jednych do dziedziczenia tylko gospodarstwa rolnego, a innych do dziedziczenia pozostałego majątku. Trzeba też mieć na uwadze, że obok rozrządzeń podlegających wykładni w myśl reguły interpretacyjnej art. 961 mogą się znaleźć i takie, które mają charakter zapisu¹⁴.

Ze względu na to, że wśród składników gospodarstwa najistotniejsze znaczenie mają nieruchomości rolne, osobę, której testator przeznaczył takie nieruchomości (lub ich znacznie większą część) należy uważać raczej na spadkobiercę, natomiast tego, kto z tych nieruchomości nic nie otrzymuje — za zapisobiercę¹⁵. Do tego zagadnienia zresztą powrócimy (por. niżej, pkt 12).

5. Jak wiadomo, art. 1065 ogranicza swobodę testowania, ścieśniając krąg ewentualnych spadkobierców do osób, które odpowiadają warunkom przewidzianym dla spadkobierców powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Dało to początkowo asumpt do twierdzenia, że spadkobiercą testamentowym może być tylko ten, kto mógłby dane gospodarstwo dziedziczyć z ustawy (dzieci i wnuki, małżonek, rodzice oraz rodzeństwo spadkodawcy)¹⁶. Pogląd ten nie ma oparcia w tekście, w którym mówi się przecież nie o spadkobiercach ustawowych, ale o przewidzianych (w art. 1059, 1060 § 1, 1061 i 1062 § 1) dla takich spadkobierców w a r u n k a c h. Przemawia przeciwko niemu poza tym argument historyczny, ponieważ w toku prac kodyfikacyjnych rozważano możliwość zakazu rozządzania przedmiotami własności indywidualnej na rzecz osób fizycznych nie należących do kręgu spadkobierców ustawowych¹⁷, jednakże z takiego ograniczenia zrezygnowano. Dzisiaj pogląd ten — wydaje się — jest definitywnie odrzucony¹⁸.

Obecnie zatem jest niewątpliwe, że spadkobiercą testamentowym gospodarstwa rolnego może być jakakolwiek osoba fizyczna, spokrewniona ze spadkodawcą lub obca względem niego, byleby odpowiadała wspomnianym „warunkom”¹⁹. Tutaj jednak zaczynają się trudności, ponieważ odesłanie do tych warunków jest mało precyzyjne²⁰.

Jest co prawda poza sporem, że wystarczy, aby ustanowiony spadkobierca odpowiadał w chwili otwarcia spadku któremukolwiek z warunków wymienionych w art. 1059 § 1, i że skuteczne jest również powołanie kilku osób, z których

¹⁴ W szczególności zapisem będzie postanowienie przeznaczające danej osobie tylko pewne przedmioty spośród ruchomości wchodzących w skład gospodarstwa rolnego (por. dalej w tekście pkt 11).

¹⁵ Co do zasad oszacowania składników gospodarstwa rolnego w celu zastosowania art. 961 — por. P o l i c z k i e w i c z: *Gospodarstwa rolne*, s. 123; odmiennie: P i e t r z y k o w s k i, s. 59.

¹⁶ Tak Ś w i a t k o w s k i: *Dziedziczenie gospodarstw rolnych*, s. 26. W podręczniku *Prawo rolne* (s. 113) wymieniony autor tego poglądu nie podtrzymał.

¹⁷ K. P r z y b y ł o w s k i: *Swoboda testowania* (w zbiorze: *Materiały dyskusyjne do projektu kodeksu cywilnego PRL*, Warszawa 1955, s. 250 i n.).

¹⁸ P o r. o r z. S N z dnia 17.VI.1966 r., OSN CP 1967, poz. 70.

¹⁹ B o g u s z, s. 38; P i e t r z y k o w s k i, s. 61—62; P o l i c z k i e w i c z: *Gospodarstwa rolne*, s. 120—121.

²⁰ G w i a z d o m o r s k i: *Ustawowe i testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych*, s. 912; t e n ż e: *Prawo spadkowe w zarysie*, s. 145.

każda odpowiada innemu z tych warunków. Gdyby wszyscy powołani byli trwale niezdolni do pracy²¹, zastosowanie znajdzie art. 1063 § 2 k.c.

Utrzymuje się jednak kontrowersja co do tego, jakie znaczenie należy przypisywać przy dziedziczeniu testamentowym postanowieniom art. 1059 § 2, 1060 § 2 oraz 1062 § 2. Sprawy te wymagają bliższego wyjaśnienia.

6. Zaczniemy od problemu osób, które nie odpowiadają żadnemu z warunków określonych w art. 1059 § 1, mają jednak kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego (art. 1059 § 2)²². Przy dziedziczeniu ustawowym przesłanka ta sama przez się nie wystarcza; powołanie do dziedziczenia gospodarstwa rolnego wynikające z zasad ogólnych²³ jest dla takiej osoby skuteczne tylko wtedy, gdy ponadto: a) nie ma dziedziczących z nią razem współspadkobierców, którzy by odpowiadali warunkom z art. 1059 § 1 pkt 1—3 oraz b) osoba ta złożyła oświadczenie przewidziane w art. 1059 § 2 in fine. Ograniczenia te nie dotyczą jednak rodziców spadkodawcy (art. 1061), których w związku z tym można ustanowić spadkobiercami testamentowymi gospodarstwa rolnego, ilekroć mają kwalifikacje do jego prowadzenia lub są trwale niezdolni do pracy, co — jak się wydaje — jest również poza sporem²⁴. Pozostaje pytanie, jak dyspozycję art. 1059 § 2 stosować do dziedziczenia testamentowego innych krewnych, małżonka lub osób obcych.

Przeważa pogląd, że powołanie takiej osoby w testamencie do dziedziczenia gospodarstwa rolnego jest skuteczne, jeżeli spadkodawca nie powołał obok niej innych osób odpowiadających warunkom z art. 1059 § 1 pkt 1—3²⁵ oraz jeżeli złożyła ona wymagane oświadczenie. Okoliczność, że w dacie otwarcia spadku istnieją osoby, które, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego, byłyby powołane do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, jako odpowiadające jednemu z warunków z art. 1059 § 1 pkt 1—3, nie stanowi przeszkody²⁶.

Oprócz tego reprezentowane są inne koncepcje wykładni, które oscylują między dwiema krańcowymi tezami. Jedna z nich, najbardziej liberalna głosi, że powołanie w testamencie do dziedziczenia gospodarstwa rolnego osoby mającej tylko kwalifikacje do jego prowadzenia będzie skuteczne w każdym wypadku, tzn. bez względu na zbieg ze współspadkobiercami odpowiadającymi jakimkolwiek innym warunkom, byleby osoba ta złożyła wymagane oświadczenie²⁷. Druga natomiast, ograniczająca mocno swobodę testowania w tym względzie, głosi że osoba taka może być ustanowiona spadkobiercą gospodarstwa rolnego tylko wtedy, gdy należy do kręgu spadkobierców ustawowych, a ponadto nikogo odpowiadającego

²¹ Dotyczy to również wypadku, gdy jedni z nich są powołani na podstawie testamentu, a inni z ustawy (por. art. 926 § 3).

²² Osoby te nazywa się zwykle spadkobiercami warunkowymi lub rezerwowymi. Oba te terminy budzą zastrzeżenia. Moim zdaniem najwłaściwsza byłaby nazwa spadkobierców fakultatywnych.

²³ Tzn. z art. 931—937 z ograniczeniami wynikającymi z art. 1060 § 1 zd. drugie i art. 1062 § 3.

²⁴ Pietrzykowski, s. 61; Gwiazdomorski: Ustawowe i testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych, s. 912; tenże: Prawo spadkowe w zarysie, s. 146; uchw. SN z dnia 3.VI.1965 r., OSNCP 1966, poz. 34.

²⁵ Tzn. jest ona jedynym spadkobiercą gospodarstwa rolnego albo też obok niej powołane są tylko osoby odpowiadające warunkom z art. 1059 § 1 pkt 4—5 lub mające jedynie kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego.

²⁶ Bogusz, s. 38; Chojnowski, s. 48; Pietrzykowski, s. 61—62; Policzkie-wicz: Gospodarstwa rolne, s. 120—121; uchw. SN z dnia 28.IV.1967 r., NP 1968, nr 1, s. 135 i n. — z głosami S. Rejmana i J. Majorowicza.

²⁷ Drozd, *passim*, a zwłaszcza s. 955.

warunkom z art. 1959 § 1 pkt 1—3 nie ma ani wśród pozostałych spadkobierców testamentowych gospodarstwa, ani wśród tych, którzy dziedziczyliby dane gospodarstwo z ustawy²⁸.

Jako uzasadnienie pierwszej koncepcji przytoczono wyłącznie argumenty celowościowe, których szczegółowa analiza wykraczałaby poza ramy tego artykułu. Ograniczę się przeto do stwierdzenia, że m.zd. odwoływanie się do momentów natury teleologicznej w oderwaniu od tekstu ustawy prowadzi do zatarcia granicy między *lex lata* a *lex ferenda*. Znacznie bardziej skąpe jest uzasadnienie drugiej tezy, wydaje się jednak, że jej źródłem jest nieporozumienie co do konstrukcji art. 1059 § 2. Zatrzymajmy się tedy nad tą kwestią.

W dotychczasowej literaturze mało uwagi poświęcono zagadnieniu, jaki charakter prawny mają „warunki”, od których ustawa uzależnia dziedziczenie gospodarstwa rolnego. Zajmowali się nim tylko Kunicki i Błahuta. Pierwszy sądzi — jak się wydaje — że wspomniane warunki są przesłankami powołania do dziedziczenia gospodarstwa rolnego²⁹, drugi zaś uważa je za przesłanki szczególnej zdolności do dziedziczenia takiego gospodarstwa³⁰. Moim zdaniem do przyjęcia nadaje się pogląd Błahuty, jednakże z pewnym uzupełnieniem.

Nie powinno być wątpliwe, że warunki, o których mowa w art. 1059 § 1, są tylko przesłankami zdolności do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Natomiast art. 1059 § 2 określa nie tylko przesłankę takiej zdolności (kwalifikację do prowadzenia gospodarstwa rolnego), ale także dwie dodatkowe przesłanki powołania. Mianowicie, wynikające z ustawy powołanie wymienionej w tym przepisie osoby jest skuteczne, jeżeli — po pierwsze — wśród powołanych razem z nią współspadkobierców nie ma takich, którzy by mieli zdolność dziedziczenia gospodarstwa rolnego na zasadzie art. 1059 § 1 pkt 1—3 (przesłanka negatywna), i po drugie — osoba ta złożyła wymagane oświadczenie (przesłanka pozytywna).

Uważam, że *lege non distinguente* wymienione dodatkowe przesłanki powołania z ustawy stosuje się odpowiednio do powołania na podstawie testamentu³¹, a także w razie zbiegu dziedziczenia ustawowego i testamentowego (por. art. 926 § 3 w związku z art. 1058). W konsekwencji wypowiadam się — aczkolwiek z nieco odmiennym uzasadnieniem — za poglądem, który poprzednio określiłem jako przeważający.

Co do *ratio legis* takiego rozstrzygnięcia, można by długo dyskutować. Słusznie też Drozd zwraca uwagę, że sytuacja osób objętych działaniem art. 1059 § 2 może być bardzo różna. Wydaje się wszakże niewątpliwe, że wśród nich ogromną większość stanowią ludzie, którzy spędzonej na wsi młodości zawdzięczają praktyczną znajomość gospodarki rolnej, ale pracę na roli porzucili i obecnie są zatrudnieni w przemyśle. Ponieważ zaś ustawodawca ma na względzie *id quod plerumque fit*, intencja art. 1059 § 2 jest chyba jasna.

7. Dalsza sporna kwestia dotyczy art. 1060 § 2 i 1062 § 2. Wydawałoby się, że określone tam przesłanki dotyczą jedynie pewnych szczególnych wypadków dziedziczenia z ustawy i nie mogą znaleźć zastosowania do dziedziczenia testamentowego. Odmiennego zdania jest Gwiazdomorski, który twierdzi, że ilekroć hipoteza jed-

²⁸ Gwiazdomorski: Ustawowe i testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych, s. 913—914; tenże: Prawo spadkowe w zarysie, s. 147.

²⁹ Kunicki, s. 851—852.

³⁰ Błahuta: Gospodarstwa rolne, s. 87—88.

³¹ Drozd pomija całkowicie przesłankę negatywną i dlatego nie może się zgodzić z proponowaną przez niego wykładnią.

nego z tych przepisów byłaby spełniona przy dziedziczeniu ustawowym, testator może ustanowić spadkobiercą gospodarstwa rolnego swego wnuka, brata lub siostrę tylko wtedy, gdy odpowiadają oni wymienionym w tych przepisach szczególnie surowym wymaganiom³².

Argumenty mające przemawiać za tym poglądem podważył już w znacznym stopniu Ritterman³³. Jak łatwo dostrzec, wedle Gwiazdomorskiego ograniczenie swobody testowania byłoby w takich wypadkach dotkliwsze wobec bliskich krewnych spadkodawcy (wnuki, rodzeństwo) niż względem krewnych dalszych, czy nawet osób obcych, co nie da się pogodzić z założeniami prawa spadkowego i poczuciem prawnym społeczeństwa. Mimo to od strony dogmatycznej pewna niejasność pozostała³⁴.

Pozwalam sobie mniemać, że i tu zaszło nieporozumienie. Zważmy, że w art. 1060 § 2 i 1062 § 2 chodzi o osoby, które według zasad ogólnych nie są powołane do spadku; gdyby nie było tych przepisów, osoby te nie doszłyby z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, które w braku testamentu musiałyby przypaść Skarbowi Państwa (por. art. 1063 § 1)³⁵. Płyńie stąd m.zd. wniosek, że wymienione tam surowsze warunki stanowią przesłankę powołania do dziedziczenia gospodarstwa rolnego.

Natomiast przy dziedziczeniu testamentowym, kiedy powołanie wynika z woli spadkodawcy (art. 926 § 1 w związku z art. 1058), wspomniane przepisy, jak powiedzieliśmy, nie mają zastosowania.

8. Bardzo podzielone są poglądy co do możliwości ustanowienia osoby prawnej spadkobiercą gospodarstwa rolnego. Zarysowały się tu trzy stanowiska. Pierwsze z nich polega na tym, że skoro art. 1065 odnosi się tylko do osób fizycznych, to osoba prawna w ogóle nie może być powołana do dziedziczenia gospodarstwa rolnego; jedyny wyjątek dotyczy Skarbu Państwa, który należy do kręgu spadkobierców ustawowych³⁶. Drugie stanowisko przyjmuje, że możliwe jest powołanie takiej osoby prawnej, która przy transakcjach *inter vivos* może nabyć nieruchomości rolną bez zezwolenia organu administracji (por. art. 160 § 2 k.c.); zwraca się przy tym uwagę, że należące do tej kategorii osób prawnych rolnicze spółdzielnie produkcyjne, kółka rolnicze oraz ich związki mają też specjalne prawo przejęcia nieruchomości rolnej na własność w toku postępowania egzekucyjnego (art. 957 i 982 k.p.c.)³⁷, wskutek czego wykładnia nie pozwalająca na powołanie rolniczej spółdzielni produkcyjnej lub kółka rolniczego do dziedziczenia gospodarstwa rolnego byłaby sprzeczna z ogólnymi założeniami ustawodawczymi³⁸. Trzeci pogląd uznaje za dopuszczalne ustanowienie spadkobiercą gospodarstwa rolnego każdej osoby prawnej, która istnieje w chwili otwarcia spadku (art. 927 § 1 k.c.), przy czym przyjęcie spadku przez niepaństwową jednostkę organizacyjną podlega

³² Gwiazdomorski: Ustawowe i testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych, s. 914; tenże: Prawo spadkowe w zarysie, s. 148.

³³ Ritterman, s. 115—116.

³⁴ Ritterman, s. 117—118.

³⁵ Tak też rzecz się przedstawiała na tle ustawy z dnia 29.VI.1963 r. o ograniczeniu podziału gospodarstw rolnych; por. uchw. SN z dnia 20.XII.1963 r. OSN CP 1964, poz. 66.

³⁶ Bogusz, s. 44; Pietrzykowski, s. 60; Świątkowski: Prawo rolne, s. 113.

³⁷ Jako przykład uprzywilejowania rolniczych spółdzielni produkcyjnych w zakresie nabywania nieruchomości rolnych można by też wymienić prawo pierwokupu, które w pewnych wypadkach przysługuje spółdzielni w stosunku do wkładu gruntowego (art. 1088 § 2 k.c., art. 102 § 2 ustawy o spółdzielniach i ich związkach).

³⁸ Tak w szczególności Stelmachowski: Prawo rolne, s. 161—162. Autor ten przyznaje jednak, że „można bronić” poglądu, który w tekście oznaczam jako trzeci.

ogólnemu ograniczeniu z art. 1013 k.c. (por. rozp. Rady Ministrów z dnia 16.XII.1964 r. — Dz. U. Nr 47, poz. 318)³⁹.

Pogląd pierwszy nie tłumaczy, dlaczego art. 1058, który odsyła do przepisów ogólnych o dziedziczeniu, nie miałby obejmować również art. 1013. Przecież teza, że tytuł X k.c. reguluje tylko dziedziczenie osób fizycznych (i Skarbu Państwa), prowadzi do wniosku, iż w zakresie dziedziczenia testamentowego gospodarstw rolnych przez pozostałe osoby prawne wymieniony tytuł nie wprowadza zmian w stosunku do zasad ogólnych. Poza tym zawiera on niemożliwą do przyjęcia konsekwencję, że rolnicze spółdzielnie produkcyjne i kółka rolnicze, którym nasze prawo zapewnia uprzywilejowane stanowisko przy nabywaniu nieruchomości rolnych, nie mogą dziedziczyć gospodarstw rolnych na mocy testamentu. Tej konsekwencji unika pogląd drugi, jednakże nie wyjaśnia on, dlaczego w materii dziedziczenia przez osoby prawne sięga do przepisów o przeniesieniu własności, pomija natomiast bliższe, bo zawarte w tej samej księdze k.c. dyspozycje o ustanowieniu osoby prawnej spadkobiercą (art. 927 § 1) i przyjęciu przez nią spadku (art. 1013).

Z tych względów uzasadniony wydaje się jedynie pogląd trzeci. Rozumiem go w ten sposób, że spadkobiercą gospodarstwa rolnego można ustanowić nie tylko Skarb Państwa, ale również inną państwową osobę prawną⁴⁰. Skuteczność powołania niepaństwowej osoby prawnej zależy przede wszystkim od uzyskania przez nią zezwolenia, o którym mówi art. 1013. Nasuwa się tylko jedno zastrzeżenie. Mianowicie, wydaje się, że związek wyznaniowy nie może być powołany do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, ponieważ prowadziłoby to do sprzeczności z założeniami ustawy z dnia 20.III.1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki (Dz. U. Nr 9, poz. 87), która stanowi jeden z podstawowych aktów prawnych określających zasady ustroju i cele naszego Państwa w dziedzinie rolnictwa⁴¹ (por. art. 4 k.c., a także art. 130 w związku z art. 1 § 3 k.c.).

9. Jeżeli ustanowiony spadkobierca gospodarstwa rolnego nie odpowiada wymaganym warunkom, przypada ono spadkobiercom ustawowym (art. 1065 zd. drugie). Jasne jest jednak, że powołany przepis nie wyłącza możliwości przyrostu, o której mówi art. 965 k.c.⁴²

Zasada przyrostu wejdzie w zastosowanie, jeżeli testator powołał do dziedziczenia gospodarstwa co najmniej dwóch spadkobierców, a jednocześnie nie wyłączył jej przez ustanowienie podstawienia (art. 963) lub w inny sposób⁴³.

M.zd. działanie zasady przyrostu przedstawiać się będzie niejednakowo w zależności od tego, w jaki sposób spadkodawca ustanowił spadkobierców gospodarstwa rolnego, mianowicie czy powołał ich do dziedziczenia całego majątku (łącznie z gospodarstwem), czy też jednym osobom przeznaczył gospodarstwo, a innym pozostały majątek. W pierwszej sytuacji korzyść z przyrostu odniosą wszyscy pozostali spadkobiercy, którzy w chwili otwarcia spadku odpowiadają wymaga-

³⁹ Policz kiewicz: *Gospodarstwa rolne*, s. 122.

⁴⁰ Przepisy o niektórych państwowych osobach prawnych zawierają postanowienia szczególne o przyjęciu lub odrzuceniu przez nie spadku; por. art. 36 ustawy z dnia 5.XI.1953 r. o szkolnictwie wyższym (Dz. U. z 1969 r. Nr 4, poz. 31).

⁴¹ Por. orz. SN z dnia 24.X.1961 r. (OSN CP 1963, poz. 55), które podobnie uzasadnia niemożność nabycia przez związek wyznaniowy nieruchomości rolnej w drodze zasiedzenia.

⁴² Por. uchw. SN z dnia 11.III.1968 r., Biul. SN 1968, nr 3, s. 17. Do chwili przygotowania niniejszego artykułu do druku uzasadnienie tej uchwały nie zostało ogłoszone.

⁴³ Co do ogólnych zasad stosowania przyrostu — por. G w i a z d o m o r s k i: *Prawo spadkowe w zarysie*, s. 156.

nym warunkom, w drugiej — tylko ci, których powołano do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Sądzę też, że gdyby w tym ostatnim wypadku żaden z powołanych nie odpowiadał warunkom, to do dziedziczenia gospodarstwa rolnego doszliby spadkobiercy ustawowi, a nie spadkobiercy powołani w testamencie tylko do części majątku nie obejmującej gospodarstwa.

10. Nie budzi wątpliwości, że spadkodawca może w testamencie powołać innego spadkobiercę na wypadek, gdyby spadkobierca ustanowiony (lub mający dziedziczyć z ustawy) nie mógł dziedziczyć gospodarstwa rolnego z braku wymaganych przesłanek (por. art. 963). Wydaje się, że instytucja podstawienia może mieć w tym zakresie duże znaczenie praktyczne, ponieważ testator często nie będzie miał pewności co do tego, czy ustanowiony spadkobierca gospodarstwa rolnego będzie odpowiadał wymaganym warunkom⁴⁴.

Podstawienie takie jest skuteczne tylko wtedy, gdy spadkobierca podstawiony odpowiada tym warunkom w chwili otwarcia spadku (art. 962 zd. trzecie i art. 1059). Natomiast przesłanką powołania spadkobiercy podstawionego będzie bądź to, że spadkobierca ustanowiony według stanu rzeczy z owej chwili nie mógł dziedziczyć gospodarstwa rolnego, bądź też to, że później spadek odrzucił lub został uznany za niegodnego, chociaż mógł dziedziczyć gospodarstwo rolne.

Poza tym skutki podstawienia zależą od tego, w jaki sposób testator ustanowił spadkobiercę gospodarstwa rolnego (por. wyżej, pkt 3). Jeżeli spadkobierca ustanowiony był powołany tylko do dziedziczenia takiego gospodarstwa, to i podstawienie będzie skuteczne jedynie w tym zakresie. Gdyby natomiast spadkobierca ustanowiony był powołany do dziedziczenia całego majątku (lub udziału w nim), to podstawienie może odnosić się bądź do tegoż majątku, bądź też tylko do gospodarstwa rolnego. Zależy też zarówno od okoliczności, wskutek których spadkobierca podstawiony doszedł do spadku, jak i od woli testatora. Jeżeli spadkobierca ustanowiony odrzucił spadek⁴⁵ lub został uznany za niegodnego, to spadkobierca podstawiony w całości wejdzie w jego miejsce. Jeżeli zaś spadkobierca ustanowiony nie może dziedziczyć jedynie gospodarstwa rolnego ze względu na ograniczenia wynikające z przepisów tytułu X, to w braku odmiennych wskazań spadkodawcy spadkobierca podstawiony będzie powołany m.zd. tylko do dziedziczenia tego gospodarstwa.

III. ZAPIS

11. Wiele trudności wywołuje kwestia zapisu gospodarstwa rolnego lub jego części (art. 1067 § 1). Wydaje się, że w pewnym stopniu wynikają one z nieporozumień terminologicznych. Należy bowiem dojść do wniosku, że „gospodarstwo rolne” występuje tu w sensie węższym, a więc oznacza jedynie zespół nieruchomości rolnych, które należały do spadkodawcy i które stanowią (lub mogą stanowić) zorganizowaną całość gospodarczą.

Za wnioskiem tym przemawiają następujące argumenty. Po pierwsze — gospodarstwo rolne *sensu largo* stanowi (patrz: wyżej) masę majątkową obejmującą określone aktywa i pasywa; osoba zatem, której gospodarstwo rolne w tym zna-

⁴⁴ Pietrzykowski, s. 64.

⁴⁵ Spadkobierca powołany z tego samego tytułu do dziedziczenia całego spadku (lub udziału w nim) może odrzucić tylko całość, a nie samo gospodarstwo rolne lub udział w nim; por. Błażuta: Gospodarstwa rolne, s. 154. Por. też Gwiazdomorski: Prawo spadkowe w zarysie, s. 170.

czeniu miałyby przypaść, odpowiadałaby za długi związane z jego prowadzeniem, *ergo* — byłaby spadkobiercą, a nie zapisobiercą. Po drugie — w świetle art. 968 § 1 k.c. wykonanie zapisu polega z reguły na przeniesieniu oznaczonego prawa majątkowego, zwłaszcza własności rzeczy (por. art. 976—980, a także art. 156 k.c.), przedmiotem zaś takiego przeniesienia nie może być masa majątkowa.

Należy dalej mieć na uwadze, że zapis rzeczy ruchomej wchodzącej w skład gospodarstwa rolnego *sensu largo* (sztuk inwentarza żywego lub martwego, płodów rolnych) podlega odrębnej dyspozycji art. 1067 § 2 k.c.⁴⁶

Art. 1067 § 1 dotyczy zatem tylko nieruchomości wchodzących w skład gospodarstwa rolnego, jest jednak bardzo wątpliwe, czy rzeczywiście wszystkich nieruchomości⁴⁷. Wydaje się, że chodzi tu jedynie o nieruchomości rolne (w rozumieniu § 1 rozp. wyk.), albowiem zapis lasu lub gruntu leśnego, nieużytków albo działki budowlanej (już wyznaczonej zgodnie z obowiązującymi przepisami) ani nie może naruszyć norm obszarowych, ani też nie daje podstawy do wymagania od zapisobiercy kwalifikacji rolniczych.

12. W literaturze zajęto początkowo stanowisko, że przedmiotem zapisu może być bądź „całe” gospodarstwo (tzn. zapewne wszystkie wchodzące w jego skład nieruchomości), bądź też ułamkowa lub fizyczna część tych nieruchomości⁴⁸. Z odmiennym zdaniem wystąpił Gwiazdomorski, który za dopuszczalny uznaje tylko zapis fizycznej części gospodarstwa⁴⁹.

Analiza tych poglądów jest utrudniona, ponieważ reprezentujący je autorzy nie rozgraniczają wyraźnie różnych znaczeń terminu „gospodarstwo rolne”. W każdym razie Gwiazdomorski poruszył bardzo istotny problem, który według przyjętej tu interpretacji przedstawiałby się następująco.

Nie jest dopuszczalne, żeby osoba A miała otrzymać wszystkie wchodzące w skład gospodarstwa spadkowego nieruchomości rolne tytułem zapisu, natomiast osoba B była uważana za spadkobiercę tego gospodarstwa. Byłaby to fikcja, ponieważ grunty rolne stanowią podstawowy i decydujący składnik gospodarstwa. Fikcja szkodliwa, bo krzywdząca wierzycieli i spadkobiercę „bez ziemi”, który mimo to miałby odpowiadać za długi związane z prowadzeniem gospodarstwa, a zarazem pociągająca za sobą obejście zakazu z art. 1085 § 1 k.c., który nie stosowałby się do zapisobiercy. Argumenty te byłyby aktualne również wówczas, gdyby osoba A miała otrzymać jako zapis przeważającą część (ułamkową lub fizyczną) nieruchomości rolnych albo też gdyby nieruchomości rolne miały przypaść w mniej więcej równych częściach kilku osobom, z których jedno testator nazwałby zapisobiercami, a inne — spadkobiercami.

Z tych względów proponowałbym następującą wykładnię art. 1067 § 1: zapisem może być objęta tylko taka, z reguły nieznaczna, fizyczna lub ułamkowa⁵⁰ część nieruchomości rolnych, której odłączenie nie pociągnie za sobą zmiany charakteru gospodarstwa ani nie wpłynie w istotny sposób na jego możliwości produkcyjne. W pozostałych wypadkach osoby, dla których w testamencie przeznaczono nieruchomości rolne lub ich części, należałoby na mocy art. 961 k.c. uważać za spadkobierców. Nie mogę jednak zaprzeczyć, że w tych warunkach przeprowadzenie gra-

⁴⁶ Tak też Piętrzykowski, s. 94; Policzkievicz: *Gospodarstwa rolne*, s. 125.

⁴⁷ Tak bez bliższego uzasadnienia Policzkievicz, *tamże*.

⁴⁸ Piętrzykowski, s. 92—93; Policzkievicz, *tamże*.

⁴⁹ Gwiazdomorski: *Prawo spadkowe w zarysie*, s. 290—292.

⁵⁰ Zapis części ułamkowej może naruszać normy obszarowe, ponieważ rodzi on zobowiązanie do przeniesienia udziału we współwłasności; por. art. 156 i 166 § 2 k.c. Inaczej Gwiazdomorski, *tamże*.

nicy między zapisem a ustanowieniem spadkobiercy może być niekiedy trudne i że problem jest dyskusyjny.

13. Przesłanki skuteczności zapisu polegają na tym, że — po pierwsze — zapisobierca ma odpowiadać „warunkom przewidzianym dla spadkobierców powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego”, po drugie — zapis nie może naruszać podstawowej normy obszarowej (por. art. 1070 k.c. oraz § 7 ust. 1 rozp. wyk.). W razie braku którejkolwiek z nich zapis uchodzi za nieważny⁵¹.

Przesłanka pierwsza nawiązuje przede wszystkim do art. 1059. Wynika stąd, że dopuszczalny jest zapis na rzecz osoby trwale niezdolnej do pracy albo małoletniej lub uczącej się, choćby nie miała ona kwalifikacji do prowadzenia gospodarstwa rolnego, co oznacza, że do przeniesienia własności nieruchomości rolnej w wykonaniu takiego zapisu (por. art. 156) wprowadzono wyjątek od zasady art. 160 § 1 zd. pierwsze k.c. Z drugiej strony z art. 972 k.c. zdaje się płynąć wniosek, że przy ustanowieniu zapisu dla osoby, która ma tylko kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego (art. 1059 § 2), obowiązują te same wymagania co przy powołaniu jej do spadku w charakterze spadkobiercy.

Pierwsza przesłanka musi być spełniona w chwili otwarcia spadku, natomiast druga, dotycząca norm obszarowych — w chwili wykonania zapisu⁵². Ponieważ okoliczności, od których zależy obliczenie norm obszarowych, mogą ulegać zmianom, zapisobierca ma m.zd. prawo żądać wykonania zapisu w dogodnym dla niego momencie, jednakże tylko w ramach terminu określonego w art. 981 k.c.⁵³

Normy obszarowe nie mają zastosowania, jeżeli zapis obejmuje tylko dożywotnie użytkowanie oznaczonej części nieruchomości rolnej⁵⁴ albo jeżeli został ustanowiony na rzecz Skarbu Państwa (por. art. 164 k.c.).

Zapisobiercą może być również osoba prawna, przy czym przyjęcie zapisu przez niepaństwową jednostkę organizacyjną wymaga zezwolenia (art. 969 k.c.). Do zapisu nieruchomości rolnej lub jej części na rzecz związku wyznaniowego stosuje się to, co poprzednio powiedziano na temat ustanowienia takiego związku spadkobiercą gospodarstwa rolnego.

14. Zapis, o którym mowa w art. 1067 § 1, może być dokonany pod warunkiem lub z zastrzeżeniem terminu (art. 975 k.c.). W szczególności może on obejmować określoną część nieruchomości rolnej z przeznaczeniem jej na działkę budowlaną dla zapisobiercy pod warunkiem, że właściwy organ administracyjny wyrazi zgodę na takie przeznaczenie⁵⁵. Natomiast jest rzeczą dyskusyjną, czy warunek może polegać na tym, że zapisobierca po otwarciu spadku uzyska kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego.

Problematyka zapisu gospodarstwa rolnego lub jego części nasuwa sporo jeszcze zagadnień, których przedstawienie w ramach niniejszego artykułu nie było możliwe.

⁵¹ Pietrzykowski, s. 94; Policzkievicz: Gospodarstwa rolne, s. 126.

⁵² Z tego względu bardziej właściwa wydaje się konstrukcja, że w braku pierwszej przesłanki zapis jest bezwzględnie nieważny, jeżeli zaś brak tylko drugiej, jego skuteczność pozostaje w zawieszeniu do upływu terminu z art. 981 k.c.

⁵³ Policzkievicz (tamże) uważa, że zainteresowani spadkobiercy mogą wystąpić do sądu o ustalenie, iż zapis jest nieważny z powodu niezachowania podstawowej normy obszarowej.

⁵⁴ Por. Piątkowski: Gospodarstwa rolne, s. 37 i n.; orz. SN z dnia 21.VI.1966 r., OSN CP 1967, poz. 31. Poprzednio występowały w judykaturze wahania, por. np. orz. SN z dnia 22.IX.1964 r., OSN CP 1965, poz. 187.

⁵⁵ Por.: uchw. SN z dnia 20.XII.1963 r., OSN CP 1964, poz. 66, pkt 4; uchw. SN z dnia 27.III.1965 r., OSN CP 1965, poz. 207.